

ПЕДАГОГИКА ЖАНА ТИЛ ИЛИМДЕРИ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL SCIENCES

Нажимидинова А.Э.

**ТАБЫШМАКТАР – ЖАШ БАЛДАРДЫН ОЙЛООСУН, СЕЗГИЧТИГИН,
ТАПКЫЧТЫГЫН ӨНҮКТҮРҮҮЧҮ МЫКТЫ КАРАЖАТ**

Нажимидинова А.Э.

**ЗАГАДКИ – ЭТО САМОЕ ЛУЧШЕЕ СРЕДСТВО РАЗВИВАТЬ У ДЕТЕЙ
ЧУВСТВИТЕЛЬНОСТЬ, НАХОДЧИВОСТЬ И КРУГОЗОР**

A.E. Nazhimidinova

**RIDDLES IS THE BEST MEANS TO DEVELOP CHILDREN OF SENSITIVITY OF
RESOURCEFULNESS AND ON OUTLOOK**

УДК: 371/33.28.11

Бул макалада балдарды акылдуу жана көп нерсеге жөндөмдүү инсан кылып тарбиялоодо элдик акылмандуулукту өзөгүнө камтыган табышмактардын мааниси жөнүндө баяндалат.

Негизги сөздөр: тарбиялоо маданияты, элдик акылмандуулук, табышмактар, этнопедагогикалык жөндөмдүүлүк.

В этом материале будет рассказано о значении загадок составленные на основе народных мудростей – как воспитать и вырастить детей умными и многогранно способными людьми.

Ключевые слова: культура воспитания, народные мудрости, этнопедагогическая способность.

In this article you will learn about the importance of riddles based on folk wisdom – how to educate and raise their children smart and versatile capable people.

Key words: culture, education, folk wisdom, ethnopedagogical ability.

Кылымдарды карыткан кыргыз элинин тээ эзелки тарыхый басып өткөн жолуна назар салып карасак, жаш балдарды тарбиялоо маданиятында элдик оозеки чыгармачылыктын ичиндеги балдар фольклорунун өзгөчө орду болгон. Эл арасынан чыккан талантуу төкмөлөрдүн балдарга арналган санат, насыят, терме ырлары ооздон-оозго өтүп, муундан - муунга насаатталып, алардын айткан терең мазмундуу сөздөрү кийинки муун тарабынан тарбия жараянында кыйшайуусуз аткарылуучу мыйзамга, жүрүм-турум эрежелерине айланган. Узак убакытта ишке ашуучу тарбия жараянында айтылуучу тарбия маанисиндеги сөздөр жыйынтыкталып, бир же бир нече маанилүү сөз тизмектери менен таамай так жана ошону менен бирге табышмактатып айтылганын билебиз.

Байыркы замандарда кыйын күнгө калган эл башкаруучу хандардын, же болбосо жеке адамдардын тагдыры табышмак айтуу, айтылган табышмактын жандырмагын таап алуу жолдору менен чечил-

ген учурларды тарых барактарынан окуп билүүдөбүз.

Мына ошондой өз эрежелери бар чыгармаларды чыгарышкан төкмө жана чечендерибиз сөз кудурети менен оозеки айтышып, башкаларга тараткандары окуя-кырдаалга заманга карата жаңы маани-мазмун, жаңы түс берип байыткан таланттуу кишилер, элдик тарбиячылар өз доорунун агартуучулары катары калк тарабынан жогору бааланган.

Кыргыз элинин кылымдарга созулган маданий салтында да улуулар кичүүлөргө, аталар балдарга, өнөрпоздор калың элге тарбия берип жүрүш-турушу, акылмандыгы, адептүүлүгү, сүйлөгөн сөзү менен үлгү болуп, кийинки урпактары үчүн кам көрүп келишкен. Улутту улут кылып, улуттук нукура тарбия салтын сактап келген нерсе ошол ата бабаларыбыздын тарбиясы болгон десек туура болот. Бул пикирибизге «Аталар сөзү-акылдын көзү», «Ата сөзү – ар намыс», «Атаны көрүп уул өсөт, энени көрүп кыз өсөт», «Атаң барда эл тааны, атың барда жер тааны» жана башка ушул сыяктуу көптөгөн макал-лакаптарыбыз далил боло алат.

Ушундай элдик акылмандуулуктун негизинде келип чыккан чыгармалардын ичинен өзүнчө өзгөчөлүккө ээ жанр – **табышмактар**. Табышмактардын табияты тууралуу мындай пикирлер айтылат: «Эң кеңири таралган элдик оозеки чыгармачылыктын бир түрү. Каймана мааниде белгилүү бир окуя, предмет жөнүндө айтылган учкул сөз – **табышмак** деп аталат.

Табышмак элдин өтө байкагычтыгын, тапкычтыгын акылмандуулугун көргөзөт. Анткени белгилүү бир окуя, предмет жөнүндө өтмө мааниде элестүү айтылып, дайыма тактыгы, дааналыгы, образдуулугу менен айырмаланат.

«Кандайдыр бир затты, көрүнүштү же башка абстрактуу түшүнүктөрдү өз аты менен атабай, алардын негизги белгилерин айтып, аталышын

башка бирөөлөрдүн табуусун талап кылган тапшырма түрүндөгү чакан чыгармалар.

«Табышмактар өзүнүн тарыхый өнүгүү доору, турмушту жана кубулушту камтуу, көркөмдүк тарбиялык мааниси жагынан кыргыз элинин элдик оозеки чыгармаларынын ичинен эң байыркы жана көп варианттуу жанр болуп эсептелет. Алар фольклордун жомок, айтыш, макал-ылакап, комуз күүлөрү сыяктуу жанрлары менен сиңишип тыгыз байланышта экени маалым.

Табышмактар коомдук тузулуштун өсүп-өнүгүшүнө, мезгилдин талабына, адамдардын аң-сезиминин өсүшүнө жараша өсүп-өнүгүп, татаалданып жүрүп отурат. Адам жашоосунда байкалган кубулуштар, окуялар, жаратылыш, андагы өсүмдүктөр жана жаныбарлар дүйнөсү, турмуш-тиричиликке керектүү нерселер жөнүндөгү байкоолорунун кыскача жыйынтыгы.

Демек, табышмактар адамдын аң сезими аркылуу текшерилген реалдуу дүйнө. Табышмактар аркылуу философиялык ой жүгүртүп, анын жандырмагы аркылуу көп нерседен кабардар болобуз. Табышмакты айтуудагы, жаратуудагы максат – адамдын ойлоосун, сезгичтигин, тапкычтыгын, билимин өстүрүү.

Жогорудагы пикирлерде жана кыргыз табышмактары тууралуу башка бир катар адабияттарда, мисалы Т.Абдракунов, Т.Баястанов, Ж.Мукамбаев менен Ж.Таштемиров, «Табышмактар» аттуу эмгектерде бул жанрдын дидактикалык мааниси өзгөчө болушу белгиленген.

Табышмактардын эң башкы функциясы:

1. Адамдардын аалам тууралуу абстрактуу ойлоосун жогорулаткан ишмердүүлүгү калыптанат.

2. Айлана чөйрөнү образдуу, ассоциациялоо менен кабылдоого көнүктүргөн.

3. Эне тилинин байлыктарын дагы терең билүүгө жатыктырат; таанып-билүү ишмердүүлүгүн жогорулатууга көмөктөшөт.

4. Жаштардын тил билүү маданиятына чоң таасирин тийгизет. ж. б.

Кыргыз элинде «Талым кыз менен Көбөктүн айтышы», «Жеңижок менен Барпынын айтышы» сыяктуу табышмактуу айтыштар кеңири ырдалып, аткаруучуларын эл абдан баалашкан.

Балдардын курак өзгөчөлүктөрүнө карап табышмактар жөнөкөйдөн татаалга карай чыгарылып айтылган. Мисалы, акыл-эсинин өсүшү жогору боло элек жаш балдарга «Өзү бирөө, көзү бирөө» (ийне), «Асты таш, үстү таш, ортосунда бышкан аш» (данек), «Жер астында алтын казык» (сабиз), «Сырты бирөө тоголок, ичинде миң сан томолок» (анар), «Барат-барат оозу ачылып калат» (галош) жана башка ушул сыяктуу конкреттуу заттар: жаныбарлар, буюмдар, өсүмдүктөр жашырылган табышмактар берилсе, бара-бара балдардын жашы жогорулаган сайын абстрактуу нерелер катылган, же жандырмагына бир топ заттар катылган табышмактар сунуш кылынат.

Мисалы: «Каза берсе түбү жок, кайда жүрсө жүгү жок»(ой), «Көк дастаркон жая салдым, жарты нанды кое салдым» (асман менен ай), «Тептим терекке чыктым» (үзөңгү), «Ай астынан өткөн жигит, алтын чоор тарткан жигит, күн астынан өткөн жигит күмүш чоор тарткан жигит» (турна менен каркыра) жана башка ушул сыяктуу.

Балдар, ойлоп табуучулук жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү, жандырмагын издөө жана табуу, же таба албай калуу менен акыл тарбиясын гана албастан адептик жактан да тарбияланышкан. Мисалы мындай суроо-жооп табышмактарын карап көрөлү:

- Акыл кайда,
Кубат кайда,
Уят кайда?
- Акыл - башта,
Кубат – сөөктө,
Уят-көздө.
- Суунун атасы ким?
Жолдун атасы ким?
Сөздун атасы ким?
- Суу атасы булак,
Жол атасы туяк,
Сөз атасы кулак ж.б.

П.и.д. профессор А.Муратовдун пикири боюнча «Элдик психологдор табышмактарды айтуу жана балдарга таптыруу менен алардын жалпы интеллектисин жогорулатууга кам көрүшкөн. Келечек муундар байкагыч акылдуу парасаттуу изденгич болсун үчүн атайын тапшырма-табышмактарды ойлоп тапкан жана аларды эл арасына таратып жалпы калкка сиңдирген адамдар болушкан. Жигит тандоодо кыздардын, күйөө бала тандоодо кайын аталардын, болочок жар жана күйөө бала болуучу талапкерлердин акыл көрөнгөсүн сыноо үчүн табышмактарды сунуш кылышкан. Кыргыз жомокторунда каармандарды табышмактардын жандырмагын текшерүү учурлары эң көп жана чечүүчү эпизоддордо берилет.

Мисалы балдардын сүйүктүү жомокторунун бири «Жээрен чечен менен Акыл Кара чач» жомогу. Андагы эл башкарган Жаныбек хандын татаал табышмактары, ага Акыл Карачачтын тапкычтык менен жооп табуусу ар бир баланы өзгөчө чымыркануу менен логикалык ой жүгүртүүгө тарбиялайт. Ошону менен бирге жомокторду кызыгып окууга, табышмактардын жообун табууга үндөйт. Мындай эпизоддордогу курч абал баланын көп кырдуу жөндөмдүүлүктөрүнүн өнүгүүсүнө зор таасирин тийгизет.

Табышмактар өзүнчө процесс катары жүргүзүлгөн: адегенде айтылган, анан жооптору табылган. Таба албаса анда таба албагандар «сатылган». Демек мындай жол балдар үчүн өзгөчө кызык болуп, интерактивдүү формада окшоштуктарды издөө, турмушту кеңири чалгындоо жөндөмдүүлүктөрү табигый түрдө жогорулаган. Алар аркылуу балдардын байкагычтыгы, сезгичтиги, тез реакция жасоочулугу, ойноо, диалог куруу, логикалык ой жүгүр-

түүсү, нерселерди чоңойтуу, кичирейтүү, жандандыруу, жансыздатуу, алыстатуу, жакындатуу, апыртуу жана башка сапаттары өнүккөн. Кайсыл бала же кайсыл команда табышмактардын жообун билбей айтса, айткандар аларга улам женилдетип ачкычын ачып отурган. Ошондо да таба албаса «тай болдук» деп айтышкан, бул жеңилгенин моюнга алуу. Ошондон кийин дагы бир топ табышмактар айтылып, мелдеш жүргөн, аягында ким көп «тай» болсо, аларды тай кылган тарап «саткан». Ким же кайсыл тарап «сатылса» алардын намысы ойгонуп билүү, үйрөнүү үчүн аракет кылышкан. Табышмактарды туура жана көп тапкан балдар калган курбалдаштарына же өзүнөн улуу-кичүү теңтуштарына идеал, үлгү катары каралгандыгы да бул жанрдын педагогикалык маанисинин жогорулуугун аныктайт.

Мына ушундай «сатуу» бир катар элдердин практикасында учурайт. Мисалы Г.Н.Волковдун маалыматы боюнча балкарлар табышмактарды «эл бер» деп айтат, «эл» деген болгарча «айыл», «калк жашаган аймак» деген мааниде, б.а. элинди (кыштагынды, шаарынды) бер деген, табышмакты таап же таба албай ким кимдин шаар, кыштагын көп алып отурса, жеңиш ошондо болгон, ал эми элин бергендер утулган. Чуваштар «тупмалли юмах», «сутмалли юмах» дешкен, мунусу болсо түздөн-түз которгондо «табууну талап кылган жомок» деген мааниде болгон.

Табышмактар да кенири колдонууга мүмкүнчүлүгү жогору жанр катары балдар арасында популярдуу эсептелген. Ага эки адамдан тартып андан ары канча көп адам болсо да катыша берген. Ошол эле кезде командалык оюн катары да практикаланган.

Жаш муундун кеп маданиятын калыптоодо, сөздүк составынын лексикалык корун байытууда сөздү сөз менен кураштырып рифмалашып, ритмге салып ойду берүүдө да табышмактар эл турмушун-

да элдик педагогикада олуттуу мааниге ээ болгон. Г.Н.Волковдун божомолунда табышмактар акылга ылайыкталган, поетикасы жогору көбү нравалык идеяларды алып жүрөт. Ошого ылайык алар акыл-эс, эстетикалык жана нравалык тарбиялоого таасирин тийгизет. Байыркы учурда жогорудагы функциялары бирдей болсо да кийин бара-бара акыл эс тарбиясы алдынкы планга чыгып кеткен.

Албетте акыл-эс түздөн-түз адеп менен байланышат. Канчалык адам акыл-эстүү, сезимдүү болсо, ошончолук адептүү болот.

Г.Н.Волков: «Педагогикалык миниатюралар-табышмактар элдин жашоосунда зор роль ойногон. Алардын мааниси бүгүнкү күндө да жоголбойт. Табышмактар инсанды ар тараптан жетилтүү менен ажырагыс түрдө анын акылын жетилтет, аң сезимин зирек ийкемдүү кылып таптайт», – деп айтат.

Демек, өсүп келе жаткан жаш муунга учур талабына ылайык билим, тарбия берүү, ата-бабалардан бери уланып келе жаткан тарбия салты. Жаш балдарды зирек, акылдуу жана көп нерселерге жөндөмдүү, ар тараптан жетилген инсан кылып тарбиялоодо, илимий педагогикага айкалышкан элдик педагогика, этнопедагогикалык жөндөмдүүлүктөрүн өстүрүүдө, элдик акылмандуулукту өзөгүнө камтыган табышмактардын мааниси зор экендигине ынансак болот демекчибиз.

Адабияттар:

1. Кыдырбаева Р.З., Асаналиев К. Кыргыз адабий илиминин терминдер сөздүгү. – Б., 2004. -502-б.
2. Кыргыз адабияты. «Терминдердин түшүндүрмө сөздүгү». Түз. Шериев Ж., Муратов А. Б.: 1994.-91-б.
3. Муратов А. Кыргыз эл педагогикасы: табияты, таралышы жана тарыхы. - Б.: “Турап”, 2011. - 113-б.
4. Орозова Г. Баш сөз\Балдар фольклору. «Эл адабияты» сериясынын 20-тому. А.Акматалиевдин редакциялоосунда. Б.,1998, 18-б.
5. Волков Г.Н. «Этнопедагогика». -М.: 2000,80-б.
6. Волков Г.Н. «Этнопедагогика». -М.: 2000,-131-б.

Рецензент: д.пед.н., профессор Рысбаев С.К.